

Ringborgarna på Öland

och romarrikets fall

När man utforskar kopplingen mellan romarriket och Skandinavien slås man ofta av den ojämna fördelningen av arkeologiska fynd. På de flesta platser i Sverige är romerska fynd mycket sällsynta medan vissa områden i Danmark och södra Sverige uppvisar ett otroligt överflöd. Men rikedom på romerska fynd är sällan påvisbar över en längre tid.

De många fynden av romerska solidi, 24-karata guldmynt, är de bästa bevisen på ett livaktigt utbyte mellan Östersjöområdet och Medelhavet under senantiken. Kontakterna verkar ofta ha varit intensiva men kortvariga. Man kan nämna området kring Gudme på ön Fyn i Danmark, som hade mycket nära band till romarriket fram till mitten av 300-talet e.Kr. Öland är därefter det landskap i Norden som har i särklass flest belägg för mycket täta förbindelser med Italien och Gallien under 400-talet. När Öland förlorar kopplingen till Italien efter 476 e.Kr. tar istället Bornholm, Gotland och Helgö i Mälaren vid. Utifrån solidusfynden kan man se att dessa områden upprätthållit kontakten med Italien en bit in på 500-talet.

På Öland finns dessutom ringborgarna som ett ytterligare bevis på inflytande av romerskt tankegods. Ringborgarna och solidusmynten är kopplade till varandra genom att man finner guldmynten i nära

anslutning till ringborgarna. Det är sannolikt att ytterligare en djupgående koppling finns, eftersom flera av ringborgarna, särskilt Eketorp II, den andra av tre borgar på platsen, och Sandby borg, troligen är inspirerade av de befästa amfiteatrar som återfinns i städer där solidusmynten präglats, särskilt Arles, Rom och Trier.

Till skillnad från centrala platser i Sveriges inland eller längs med kusten (läs mer om detta i Frands Herschends artikel i detta temanummer), hade Öland ganska lite att erbjuda ifråga om exportvaror, utöver ett befolkningsöverskott som kunde omsättas till arbetskraft. Vanlig handel med romarriket var därför inte alltid möjlig, särskilt inte mot slutet av 400-talet då romarriket genomgick en större ekonomisk kris, som framförallt påverkade fjärrhandeln. I brist på bättre fick öläningarna helt enkelt resa söderut och erbjuda en handelsvara som kunden inte kunde tacka nej till – man tog tjänst som legosoldater istället. För det fick man sold – solidi, dvs. de romerska guldmynten. Sannolikt utvandrade många öläningar för gott och stannade kvar i romarriket, men tillräckligt många återvände hem till Öland och skapade ett mycket märkligt om än kortlivat rövarsamhälle, en kleptokrati, som endast varade ett par generationer.

Solidus präglad i Arles för kejsar Majorianus ca 458–461 e. Kr., funnen i Åbyskatten, Sandby socken, Öland. RIC X 2634. Fagerlie mynt nr 100, skatt nr 99. Foto: Gabriel Hildebrand, Kungliga Myntkabinetet.

RINGBORGAR OCH DEN TIDIGA FORSKNINGEN KRING DEM

Det finns omkring ett och ett halvt dusin fornborgar från romersk järnålder och folkvandringstid på Öland. De mest kända är Sandby borg på östra sidan, Eketorp på södra Öland och Ismantorp i Mittlandsskogen. Borgarna är byggda med kallmurad kalksten, dvs. man har lagt stenarna på varandra utan murbruk. Det finns fyra sorters ringborgar, varav den viktigaste typen (nyttjad för tio av ringborgarna) är närmast cirkelrund och utmed yttermuren ligger hus uppradade som tårtbitar. Andra borgar har byggts ut i form av flera cirklar. Dessutom finns Bårby borg, en halvcirkel som sluttar mot ett stup vid landborgen, den förkastningsbrant som sträcker sig utmed Mörbylångadalen på västra sidan av Öland. Så småningom övergavs borgarna i slutet av folkvandringstiden, omkring år

En solidus är ett senromerskt guldmynt med en idealvikt om 4,54 g, dvs. 1/72 av ett romerskt pund på 325,46 g. Myntet har en diameter på ca 22 mm. På myntets framsida, obversen, avbildas på de västliga solidusmynten ofta kejsaren eller kejsarinnan i profil med mantel och diadem. På de östliga solidusmynten brukar kejsaren avbildas snett från sidan i hjälm, rustning och sköld. På myntets baksida, reversen, avbildas på västmynten ofta kejsaren på sin tron rakt framifrån. På östmynten avbildas segergudinnan Victoria i profil stödd mot ett stort kors. I skrivande stund är ungefär 1200 solidi från perioden 306–565 e.Kr. kända från Skandinavien. Av dessa är 900 av periodens solidi från Sverige, omkring 365 av dessa är från Öland och den i särklass största solidusskatten från Öland är från Åby i Sandby socken (80 solidi).

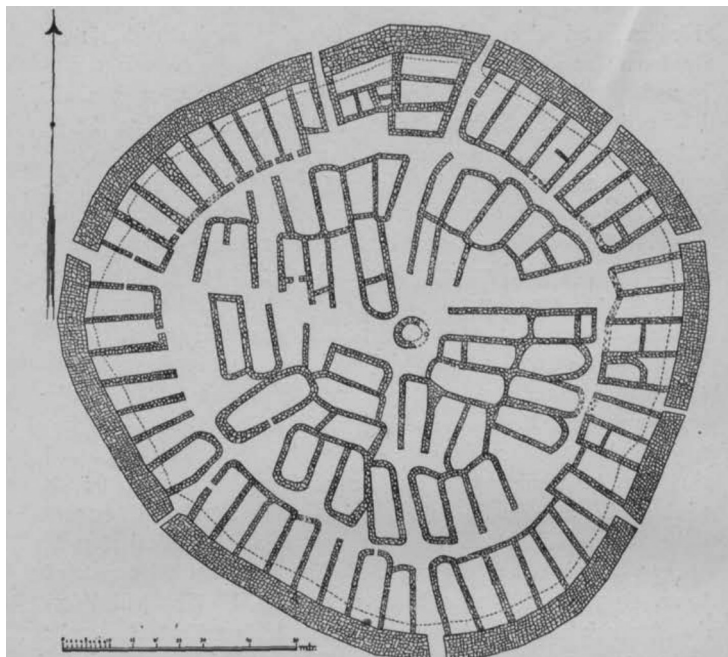
550 e. Kr., och några av dem revs. Numera finns det all anledning att misstänka att ytterligare borgar kan ha slagits ut med våld och avsiktligt lämnats öde, precis som i Sandby borg där omtalade utgrävningar idag blottlägger platsen för en massaker. I Eketorp II har däremot folk kommit tillbaka senare och bott i ruinerna och bland de döda.

När man började studera ringborgarna på Öland på allvar i mitten av 1900-talet fanns det egentligen bara två sätt att se på saken. Den första teorin om ringborgarna formades i kretsen kring Mårten Stenberger, professor i arkeologi vid Uppsala universitet. Stenberger publicerade sin doktorsavhandling om Ölands järnålder 1933, och hade då inventerat samtliga öländska ringborgar. Inom Eketorp-projektet 1964–1974, som leddes av Stenberger, gjorde man gällande att ringborgarna kunde vara en inhemsk uppfinning utan yttre inblandning, eftersom man ansåg att vem som helst kunde bygga rektangulära långhus, stapla kalksten i cirkel och anlägga flera långhus i radiella mönster. Långhus fanns det ju gott om, och stora cirkelrunda grav-

anläggningar med rektangulära kantstenar hade man också bra belägg för. Denna tolkningsmodell fick länge råda, trots att Stenbergers studenter senare upptäckte en fällgallerport av romersk modell under utgrävningarna av ringborgen Eketorp II.

Den andra teorin kring ringborgarna presenterades av en tysk arkeolog vid namn Joachim Werner. Han menade i en artikel, som publicerades i *Fornvännen* år 1949, att ringborgarna skapats med gränsfästningarna utmed den romerska gränsen, *limes*, i nuvarande Tyskland som förebild. Men framförallt hävdade Werner med stort eftertryck att ringborgarnas övergivande stod i ett distinkt samband med att solidusimporten till Öland upphört efter år 477 e.Kr. Werners teori fick inte stå oemot-

Ringborgen Ismantorp, Långlöts socken, Öland. Renritning efter Mårten Stenberger, *Ölands järnålder*, Uppsala 1933.

Eketorp fornby. Foto: Håkan Svensson (Xauxa), via Wikimedia Commons

sagd. Året efter skrev Sune Lindquist, professor i arkeologi vid Uppsala universitet, en mycket kritisk kommentar till Werners artikel och sedan blev det tyst om det hela i flera år.

MYNTENS BETYDELSE

En milstolpe i form av fundamental grundforskning kom 1967, då den amerikanska myntforskaren Joan M. Fagerlie publicerade en för sin tid mycket utförlig katalog av totalt 768 bevarade solidusmynt från Sverige och Danmark. Framförallt kartlade hon alla stampidentiska mynt, dvs. de mynt som slagits med exakt samma verktyg i en enda verkstad. Fagerlie kunde visa att det fanns alldeles för många ovanliga mynttyper som var stampidentiska för att solidusimporten skulle kunna tolkas som

bevis för vanligt handelsutbyte, där mynt bytts mot varor och mynten kunnat cirkulera obehindrat och på så vis blandats upp rent slumpmässigt. Snarast var de många stampidentiska mynten bevis på utbetalningar i klumpsummor till legosoldater.

Fagerlie visade framförallt att det fanns 41 mynt slagna för kejsaren Libius Severus (461–465 e.Kr.) i Skandinavien, varav 18 stycken var kopplade med stampidentiteter. Det är en ovanligt hög siffra även i internationella sammanhang. Femton av dessa stampidentiska mynt har hittats på västra Öland, omkring Björnhovda och Färjestaden i Torslunda socken. Det är ganska säkert att den delen av Öland fått ta del av en direktutbetalning som ägt rum någon gång mellan 462 och 465 e.Kr. Fagerlies helt nydanande utforskning av det numismatiska

materialet var något som arkeologerna Lindquist, Stenberger och Werner inte hade klarat av att genomföra på sin tid. Fagerlies avsikt var dock inte att detaljstudera Öland, och många frågor om sambandet mellan solidusmyntens och ringborgarnas ursprung förblev obesvarade.

RINGBORGAR OCH BEFÄSTA AMFITEATRAR

Det främsta problemet med 1900-talets forskning var att man inte försökte vända på forskningsperspektivet, man sökte sig aldrig hela vägen tillbaka till solidusmyntens ursprung i dagens Frankrike och Italien. Man jämförde heller aldrig situationen vid Medelhavet under senantiken med den folkvandringstid man kände till på Öland. Efter flera års komparativ forskning går det numera att med fog hävda att ringborgarna är kopior av de befästa amfiteatrar som återfinns i rom-erska städer i Gallien och Italien. Amfiteatrar blev på modet inom den urbana eliten efter att kejsar Vespasianus lät bygga Colosseum i Rom. Adeln i andra städer, framförallt i norra Italien och i Gallien, ville inte vara sämre och lät uppföra amfiteatrar som kunde konkurrera med Colosseum. När tiderna blev sämre kunde adeln i de mindre städerna inte längre bekosta skådespelen, och man slutade successivt att använda amfiteatrarna som förr. Istället byggdes många amfiteatrar om till befästa bostadskomplex som ett sätt för ledningen att både beskydda och kontrollera stadsbefolkningen under senantikens oroliga tider.

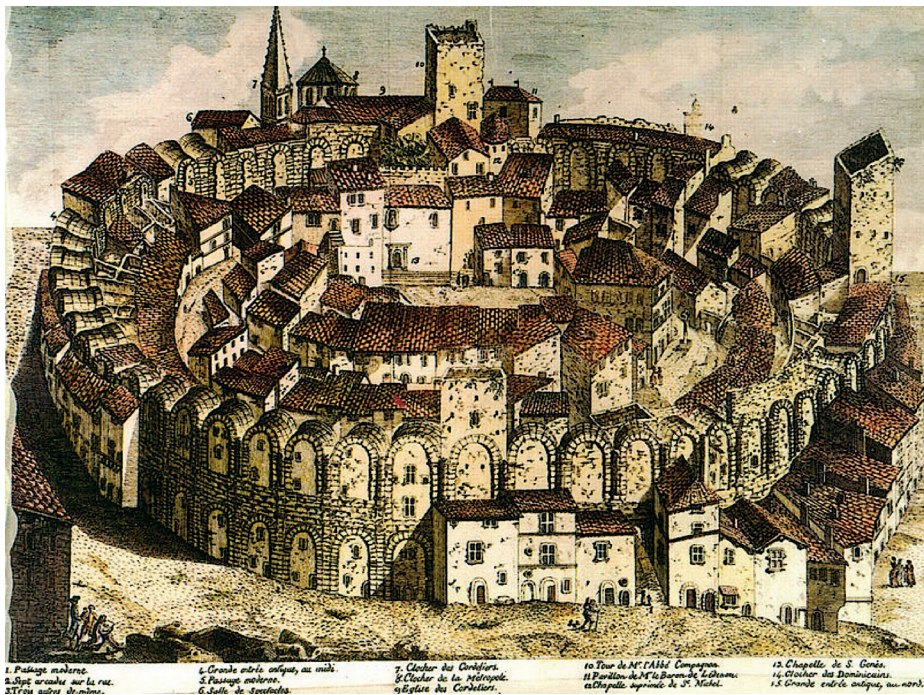
ARGUMENTETS OLIKA DELAR

Det finns flera skäl som talar för att de som konstruerade ringborgarna var inspirerade av dessa befästa amfiteatrar. För det första är teorin att vem som helst kunde bygga

en ringborg om den bara ville ytterligt svår att acceptera. I själva verket förefaller det inte alls så enkelt att komma på tanken att kombinera flera olika byggnadstyper och topografiska variabler, om man inte exponeras för en viss typ av yttre påverkan under en viss tid och på en viss plats. Vem som helst kunde kanske bygga en ringborg med radiella långhus i, men de flesta gjorde det inte, eftersom de inte fick lära sig att förstå att något de sett i romarriket skulle kunna tjäna som förebild till något som kunde ändra maktbalansen hemma i norr.

För det andra vet vi numera att amfiteatrarna i Gallien och Italien befästes i flera successiva faser i samband med en rad olika barbarinvasioner och krig. Den kejserliga residensstaden Trier befästes redan i början av 200-talet, medan amfiteatrarna i städer i Rhône-deltat och utmed dagens Franska riviera, såsom Arles, Nîmes och Antibes, befästes först i början av 400-talet. Det har med andra ord funnits flera längre politiska kriser i västra romarriket, då man i Gallien och Italien byggt om amfiteatrar till borgar, som sedan stormats, övergetts och bebotts på nytt. Under dessa kriser har stora upp-
båd av värvade legosoldater – bland annat från Skandinavien och därmed troligen också från Öland – deltagit i striderna.

För det tredje pekar solidusmynten från sent 400-tal, som man hittat på Öland, på en direkt koppling till Italien och Gallien utan mellanhänder. Man har inte hittat motsvarande mängder av de här mynttyperna i Polen, Schweiz, Slovakien, Tjeckien, Tyskland eller Österrike, där de borde finnas om man hade idkat handel utmed vägen. Om teorin att ringborgar kan uppstå ur tomma intet var som helst i världen ska hålla, får det inte finnas alltför många hindrande bevis för nära kontak-

Den befästa amfiteatern i Arles som den såg ut 1686. Färglagt kopparstick av J.B. Guibert. Foto: Wikimedia Commons

ter med romarriket, särskilt inte till just de romerska städer som har både befästa amfiteatrar och kejsarliga myntverk där man präglar solidi. Det äldsta kända solidusmyntet på Öland, som återfunnits i Torslunda socken, är präglat i Trier för Konstantin den store (306–337 e.Kr.) redan på 330-talet. Vid det laget hade det funnits en befäst amfiteater i Trier i över 130 år. Ölänningarna i romersk tjänst har haft gott om tid att lära sig hur man bygger ringborgar. Det har flera gånger varit möjligt för ölänningarna att tillägna sig direkt kunskap på plats i samband med någon av de flera olika faser då man byggt om amfiteatrar till borgar, eller belägrat och stormat dem.

SOLIDUSMYNTENS STAMPIDENTITETER SOM HISTORISKT KÄLLMATERIAL

Man har inte kunnat påvisa en direkt koppling mellan solidusmyntens stampidentiteter och ringborgarna förrän relativt nyligen. Det är bara fem år sedan det först blev möjligt att spåra mynt från Öland hela vägen till Italien utifrån stampkopplingar som identifierats av italienska forskare i en nyupptäckt solidusskatt i San Mamiliano di Sovana i Toscana. Skatten bestod av hela 498 solidi och slutmyntet var präglat för östkejsarinnan Ariadne omkring 476–477 e.Kr.

När jag nu kunde jämföra mynten från Öland med en stor skatt från Italien visade det sig att man fått betalt i solidi i olika omgångar vid skilda tillfällen i olika bygder på

Flugfoto över Sandby borgs ringborg. Foto:Wikimedia Commons.

Öland. Alla har inte åkt ner till Italien och Gallien på en gång. Antagligen har några pionjärer återvänt, vilket har sporrat andra att ge sig av för att söka lyckan. Framförallt visade det sig att det var en påtaglig skillnad mellan den rika byden Mörbylångadalen på västra Öland å ena sidan och den mindre bördiga östra sidan kring socknarna Sandby och Stenåsa å den andra. Ägarna till Björnhovdaskatten i Torsslunda socken i Mörbylångadalen verkar ha fått betalt omkring 465 e.Kr., medan ägarna av Åbyskatten på östra sidan i Sandby och Stenåsa fått betalt sista gången omkring 476 e.Kr., eftersom slutmyntet i Åbyskatten är präglat för den siste kejsaren Romulus Augustus (475–476 e.Kr.).

Mycket talar för att det funnits en konkurrens mellan bygderna och att ett uppstånd

från Mörbylångadalen anfällt östra sidan och slagit ut de ringborgar som kontrollerats av folk från den trakten. Det är inte osannolikt att det kan ligga gamla släktfejder bakom detta, men det är också troligt att nya konflikter blossat upp mellan rika jordägare som stannat hemma och maktlystna återvändare, som försökt ta mer plats i samhället efter hemkomsten.

FRÅN ARLES I GALLIEN TILL ÅBY OCH SANDBY BORG

I samband med att solidusmynten från Öland dokumenterades på nytt vid Kungliga Myntkabinettet i Stockholm åren 2016–2018 fick jag möjlighet att göra en djupdykning i det digitaliserade bildmaterialet. De arkitektoniska parallellerna mellan framförallt Sandby borg och amfiteatern

i Arles fick mig att fokusera på Åbyskatten, den största solidusskatten närmast ringborgen. Det var sedan länge känt att Åbyskatten innehöll en solidus präglad för kejsar Majorianus (456–461 e.Kr.) i Arles ca 461 e.Kr. Men en noggrannare genomgång visade att det var totalt fem mynt av åttio i Åbyskatten som slagits i Gallien under 400-talet, tre för Valentinianus III (425–455 e.Kr.) och två för Majorianus. Fyra av dessa solidi är av en sorts halvofficiell typ som brukar kallas för ”pseudoimperiala” solidi, eftersom man inte vet om de är slagna i Gallien med kejsarens goda minne eller om upproriska krigsherrar i Gallien tvingats slå egna mynt i en krissituation.

När jag jämförde Åbyskattens galliska solidi med alla andra kända solidusskatter blev det klart att detta var en ytterst ovanlig sammansättning. Det var omöjligt för en öläning på 400-talet att samla på sig så många solidi från Gallien utan att resa dit. De mynttyperna finns helt enkelt inte att få tag på någon annanstans än i Gallien. Exempelvis finns det endast en känd solidusskatt i Italien, från Monasterolo di Brembio, som också innehåller pseudoimperiala solidi från Gallien. Med tanke på att ett av de yngsta av de galliska mynten i Åbyskatten är präglat i Arles är det följaktligen mest sannolikt att det är just där man fått betalt. De galliska mynten i Åbyskatten kan därför i sin tur förklara de stora likheterna mellan Sandby borg och amfiteatern i Arles, som var en av de sista som romarna byggde om till befästning i början på 400-talet.

Om man jämför vad vi vet i dagsläget med äldre forskning kan vi konstatera att inget hindrar att man byggt ringborgarna vid olika tillfällen. I vissa fall har man modifierat dem i omgångar efter att allt mer ökad kunskap om romersk for-

tifikation nått Öland med en större ström hemvändande veteraner. Man har successivt byggt allt större borgar i ett hårdnande samhällsklimat. Kontakten med romarriket har skapat mer motsättningar och ökad konkurrens på hemmaplan. Det ser också ut som om Werner haft rätt vad gäller kopplingen mellan solidusimportens abrupta slut och ringborgarnas övergivande, även om man måste modifiera vad som verkar vara den akuta orsaken. Werner trodde att folk utifrån anfallit och slagit ut ringborgarna på Öland. Utifrån detaljstudier av myntskatterna i Skandinavien och romarriket verkar det som om en mer sannolik förklaring är att den inre maktkampen kan ha eskalerat i en blodig uppgörelse mellan västra och östra Öland.

LÄSTIPS

Mer om ringborgar finns att läsa i boken *Eketorp: den befästa byn på Ölands alvar* (Riksantikvarieämbetet: Stockholm 1982) av Bengt Edgren och Frands Herschend. Boken finns fritt tillgänglig: urn:nbn:se:raa:diva-5406.

För den som vill läsa mer om romerska mynt och deras koppling till Skandinavien finns två artiklar av författaren: (med F. Lopez-Sanchez) ‘Subsidies for the Roman West?: The flow of Constantinopolitan solidi to the Western Empire and Barbaricum’, *Opuscula* 9, (2016) 249–269, samt ‘Late Roman Gaul – Survival amidst Collapse?’ i boken *Crisis to Collapse. The Archaeology of Social Breakdown*, red. Tim Cunningham & Jan Driessen, Louvain-la-Neuve 2017.

Svante Fischer är docent i arkeologi vid Uppsala universitet. Han genomför för närvarande projektet ”Vidracco and Braone – recruitment or dilectio?” vid Svenska institutet i Rom.